

MOKINIAI, DALYVAUJANTYS NEFORMALIAJAME ŠVIETIME.

ŠMM užsakymu tyrimą atliko

J.Ruškus (VDU), D.Žvirdauskas (KTU, VDU), V.Stanišauskienė (KTU)

Tyrimo klausimai: Kokia dalis mokinių dalyvauja neformaliajame švietime mokykloje ir neformaliojo švietimo įstaigoje? Ar mokyklos patenkina mokinių poreikius? Kokios neformaliojo švietimo formos yra populiariausios? Kokios problemos kyla mokykloms tenkinant mokinių poreikius? Kokie vaiko mokykloje ir neformaliojo švietimo įstaigoje teikiamų paslaugų pliusai ir minusai? Ar tenkina neformaliojo švietimo paslaugų įvairovė ir kokybė? Kaip užtikrinti neformaliojo švietimo prieinamumą specialiųjų poreikių turintiems, nepasiturinti ir rizikos grupės šeimų mokiniams?

Tyrimo metodai. Focus grupė, struktūruota ir pusiau struktūruota apklausa raštu ir žodžiu, kokybinė turinio ir statistinė analizės, ekspertinis vertinimas.

Apklausta 8639 moksleiviai, 751 jų tėvai, 750 pedagogai, 61 neformaliojo švietimo veiklų vadovai, 4 ekspertai. Imtis reprezentatyvi.

REZULTATAI

Moksleivių dalyvavimas neformaliajame švietime ribotas, veiklų pasirinkimai - nesubalansuoti

33 % gimnazijų moksleivių (be dvyliktokų), 40 % vidurinių mokyklų moksleivių ir 31 % pagrindinių mokyklų moksleivių nedalyvauja neformaliojo švietimo veiklose. Apie 50 % visų moksleivių lanko vieną užsiėmimą, 15 % visų moksleivių lanko du užsiėmimus, apie 5 % visų moksleivių - tris užsiėmimus. Kuo aukštesnė klasė, tuo mažiau vaikų belanko užsiėmimus, nesvarbu, kiek užsiėmimų jie būtų lankę anksčiau.

Sportas populiarus tarp visų klasių moksleivių ir pirmuoju, ir antruoju, ir trečiuoju pasirinkimu. Populiarus visose gyvenamosiose vietovėse, visuose mokyklų tipuose, visose klasėse. Stebima sporto hegemonija neformaliojo švietimo srityje berniukų populiacijoje. Krepšinis yra moksleivių neformaliojo švietimo veikla numeris vienas. Krepšinis užima apie 7,4 % viso neformaliojo 5-11 klasių moksleivių švietimo, jį lanko per 8 % visas veiklas lankančių vaikų, iš jų 15 % - berniukų.

Muzika yra antroje vietoje taip pat pagal visus – pirmąjį, antrąjį bei trečiąjį - moksleivių pasirinkimus, muzika populiari tarp visų klasių moksleivių, ypač tarp merginų. Dailė ir šokiai – populiarios neformaliojo švietimo veiklos, nepriklausomai nuo klasės, vietovės, mokyklos tipo, taip pat stipriai apspjstos lyties. Dailės ir šokių, kaip ir muzikos veiklose dominuoja merginos. Jaunimo organizacijos yra mažai populiarios. Jaunimo organizacijos yra patrauklios kaip antrasis arba trečiasis neformaliojo švietimo veiklos pasirinkimas, ypač merginų. Intelektinio lavinimo, gamtos, tautinės kultūros, užsienio kalbų mokymasis, informacinės ir kitos technologijos, tai veiklos, populiarumu nusileidžiančios kitoms neformaliojo švietimo veikloms (renkasi iki 5 % moksleivių).

Moksleivių poreikiai tenkinami iš dalies, yra pasiūlos ir paklausos disproporcija

Neformaliojo švietimo veikloje mažai dalyvauja vaikų, jaunesnių nei 7 metai, tik vienetai. Ikimokykliniame amžiuje vaikų neformaliojo švietimo įstaigose nėra, o jiems pradėjus eiti į mokyklą įvyksta dalyvavimo neformaliojo švietimo įstaigose bumai.

Neformaliojo švietimo veiklos pradinėse klasėse yra įvairios, didelė pasiūla ir paklausa. Tai, kad užsiėmimai nėra ryškiai diferencijuoti pagal veiklos formas, kad vienas užsiėmimas gali integruoti kelias veiklos formas, vertintinas kaip teigiamas dalykas, nors tai sukuria užsiėmimų apskaitos problemas. Vaikai migruoja iš vienos veiklos į kitą, atsirenka jiems labiausiai priimtinas neformaliojo švietimo formas, diferencijuojasi pagal interesus.

Didžiausia neformaliojo švietimo veiklų pasiūla yra krepšinis, dainavimas ir futbolas. Tačiau realiai didžiausias poreikis išreiškiamas kitoms veikloms – baseino lankymui, šokių mokymuisi bei mokymuisi groti gitara. Santykinai daug vaikų, o ir jų tėvų, išreiškia stiprų interesą šiuolaikinių jaunimo subkultūrų šokių mokymuisi, tuo tarpu tokio tipo šokių pasiūla yra menka.

Madingi, populiarūs užsiėmimai skatina vaikus ir jų tėvus domėtis neformaliojo švietimu, aktyviai dalyvauti juose. Orientavimasis į išimtinai vieną ar kelias veiklas skurdina neformaliojo švietimo

galimybių ir pasirinkimų ratą. Neformaliojo švietimo atžvilgiu esama stereotipinio manymo. Neformaliojo švietimo veiklų mados, kokia yra krepšinis, neretai neatitinka realių interesų ir lūkesčių. Tikėtina, kad neformaliojo švietimo veiklų pasiūlą lemia ne tiek vaikų interesai, kiek mokyklų galimybės, kurios pastiprinamos madas, mažina pasirinkimo galimybes.

Yra keturios neformaliojo švietimo problemų sritys: neformaliojo švietimo galimybes ribojantis finansavimas; praradimai dėl dalyvavimo neformaliojo švietimo veiklose; formaliojo ir neformaliojo švietimo nesuderinamumas; atskirtis neformaliojo švietimo sistemoje.

Ne visada vaikai renkasi neformaliojo švietimo veiklas pagal savo individualius interesus, jie renkasi užsiėmimus daugiau vedami kitų, išorinių motyvų, bet ne vidinio intereso. Individualius interesus apriboja tėvų ar suaugusiųjų galimybės ir interesai. Esant išoriniams motyvams ir suvaržymams ir nesant laisvo pasirinkimo, neverta tikėtis ir atsakingo mokinių įsitraukimo.

Neformaliojo švietimo įstaigų ir bendrojo lavinimo mokyklos skiriasi pagal veiklų turinį ir kryptingumą

Moksleiviai pagal dalyvavimą neformaliojo švietimo veiklose mokykloje ir neformaliojo švietimo įstaigose pasiskirsto netolygiai. Pradinių klasių moksleivių didžioji dalis - 63,7 % - užsiėmimus lanko mokykloje, ir tik 36,3 % - neformaliojo švietimo įstaigose. Kitose, ne pradinėse klasėse, užsiėmimai mokyklose ir neformaliojo švietimo įstaigose yra vienodai populiarūs, nors mokyklinių užsiėmimų populiarumas (52,2 %) šiek tiek viršija užsiėmimų neformaliojo švietimo įstaigose populiarumą (47,8 %).

Užsiėmimai mokykloje yra daugiau orientuoti į prasmingą laiko užimtumą, didelį socialinį dalyvavimą, neformaliojo švietimo veiklų derinimą, jie yra labiau skirti neturintiems stiprių motyvacijų formaliojo ar neformaliojo švietimo atžvilgiu. Neformaliojo švietimo įstaigas renkasi labiau motyvuoti vaikai, neretai jų dalyvavimas veiklose yra didelis, vaikai lanko ne vieną, o daugiau užsiėmimų, vaikų pasirinkimas yra labiau motyvuotas ir kryptingas. Vaikai kenčia dėl formaliojo ir neformaliojo švietimo įstaigų nesuderinamumo, tuo tarpu mokyklų užsiėmimus lankantys vaikai nepatiria tokių sunkumų. Šių užsiėmimų privalumas yra saugumas, tuo tarpu neformaliojo švietimo įstaigų privalumas yra tai, kad čia realizuojami daugiau neformaliojo švietimo individuacijos ir socializacijos tikslai.

Visų dalyvavimas nėra neformaliojo švietimo idėja ir realybė

Integruotos, mokyklos visiems, solidarios mokinių bendruomenės vizija nėra natūralus siekis vaikams. Neformalusis švietimas- čia integruotos mokyklos vizija gali startuoti sėkmingiausiai, nes tai yra bendro dalyvavimo ir veiklos sritis. Diskriminacija gali pasireikšti dėl nevienodų prieinamumo galimybių: atitolusių vietovių vaikams sunkiau dalyvauti veiklose, dėl per aukštos užsiėmimų kainos, dėl nepakankamo vietų skaičiaus užsiėmimuose, dėl tautiškumo ar subkultūros. Didelis atstumas atitinkamai numano didesnę laiką, didesnius finansus, sudėtingesnes važiavimo sąlygas, sudėtingesnę organizavimąsi. Pagalba silpnesniesiems nelaikoma svarbiu tikslu, tačiau dėmesio ir pagalbos silpnesniesiems yra pakankamai (net per daug!?) mokykloje – tokia bendrojo lavinimo mokyklų užsiėmimų vadovų nuomonė. Tai ženklas, kad mokykla dar neviseiškai suvokia savo „Mokyklos visiems“ misiją, kad mokykla yra skirta visokiems, nebūtinai elitiniams, vaikams, kad bendrojo lavinimo mokykloje mokosi įvairių gabumų ir interesų vaikai, o švietimo tikslas yra nediferencijuoti vaikų ir įtraukti vaikus, turinčius problemų, į bendrus ugdymo įvykius. Užsiėmimų vadovams tenka susidurti su įvairiais vaikais, todėl jiems nėra lengva visiems vaikams užtikrinti interesų realizavimą, užsiėmimų vadovams taip pat reikia metodinės ir motyvuojančios paramos. Iš esmės, bendrojo lavinimo mokyklose nepasiturinčių šeimų mokiniams užtikrinamos lygiateisės neformaliojo švietimo sąlygos, kaip ir bet kuriam kitam mokiniui. Programų ir projektų įgyvendinimas pagerina padėtį, tačiau stinga veiklų tęstinumo.

Identifikuoti neformaliojo švietimo kokybę apibūdinantys aspektai

Švietimo tikslų realizavimas

Švietimo dalyviai svarbiausiais neformaliojo švietimo tikslais laiko individuacijos ugdymą plėtojant vaikų gabumus, pasirinkimą pagal interesus, savarankiškumą, didžiavimąsi savo pasiekimais. Tačiau realybėje labiausiai realizuojami socializacija, demonstravimasis ir vadovų profesionalumo

akcentavimas. Saviraiškos ir individuacijos tikslai realizuojami mažiausiai. Moksleivių į saviraišką ir asmenybės savikūrą orientuoti tikslai yra pakankamai žemame realizavimo lygmenyje. Tėvams svarbiausia yra prasmingas vaiko užimtumas, jų vaikams svarbiausia yra tai, kad jie galėtų rinktis pagal savo interesus, t.y. pasirinkti ir gilintis į tai, kas jiems įdomu. Vaikų interesus yra galimybė laisvai rinktis, gilintis pagal savo interesus, kurti savo individualumą. Užsiėmimų nelankymas atriboja vaikus nuo neformaliojo švietimo tikslų svarbos suvokimo ir patirties. Kuo geriau supranta vaikai neformaliojo švietimo tikslus, kuo didesnė jų patirtis, tuo daugiau užsiėmimų lanko; kuo daugiau lanko neformaliojo švietimo veiklas, tuo geresnis jų suvokimas, didesnė patirtis.

Formaliojo ir neformaliojo švietimo disproporcija

Moksleiviams, priešingai nei pedagogams, svarbesnės ne finansavimo, o kitos neformaliojo švietimo problemos: organizacinės, prieinamumo, solidarumo bei bendravimo, taip pat neformaliojo ir formaliojo švietimo sistemų nesuderinamumas, papildomi praradimai dalyvaujant neformaliajame švietime, socialinė atskirtis. Moksleivių nuomonė ženkliai turiningesnė nei švietimo vadovų. Pastarųjų švietimo problemų matymas apsiriboja finansavimo problemomis, kurių nuolatinis akcentavimas nenumano kokybės gerinimo, o tik prašančiojo ir duodančiojo dialogą.

Lytiškumas

Neformaliojo švietimo veiklos yra stipriai lytiškai determinuotos, diferencijuojasi pagal „vyriškas“ ir „moteriškas“ veiklas. Vaikinų pasirinkimai, labiau nei merginų, apspręsti lytiškumo stereotipų. Vaikinai faktiškai tik sportuoja (ypač žaidžia krepšinį), užsiima informacinėmis ir kitomis technologijomis. Neformalusis švietimas yra labiau subalansuotas merginų populiacijos atžvilgiu. Merginos tolygiau pasiskirsčiusios po įvairaus tipo užsiėmimus nei vaikinai, kurių pasiskirstymas yra netolygus, koncentruotas į vieną, o ne kitas veiklas. Ne merginos, o vaikinai yra tam tikroje rizikos grupėje diskriminacijos požiūriu. Merginos orientuotos į savikūrą (individuacijos ir socializacijos keliu), tuo tarpu vaikinai orientuoti į rungtyniavimą (jėgą ir sėkmę). Lytiškumo stereotipai yra pasirinkimo galimybes ribojantis veiksnys, lemiantis vaikų pasirinkimus ir veiklų pasiūlą. Vyrai pedagogai mažiau nei moterys išvelgia tokių tikslų kaip pagalba silpniesiems, pasitikėjimas savimi, nuoširdus bendravimas, didžiavimasis savo veikla, užsiėmimas mėgstama veikla, akiračio plėtimas ir pan., svarbą.

Saugumas

Nėra darnos tarp formaliojo ir neformaliojo švietimo: nesuderinti laikai, tvarkaraščiai, veiklos, laiko tarpas tarp veiklų yra „tuščias“ tiek priežiūros, tiek užimtumo požiūriu. Tai sukuria nuovargio ir nesaugumo būklės. Nėra sistemos, kuri leistų nepervargstant ir saugiai cirkuliuoti tarp namų, formaliojo ir neformaliojo švietimo įstaigų. Vaikas lieka vienas su savo problema, ir dažnai tik nuo tėvų rūpesčio ir finansinio pajėgumo priklauso nepervargstantis ir saugus cirkuliavimas tarp skirtingų institucijų. Būtina užtikrinti komunikavimą tarp tėvų ir neformaliojo švietimo pedagogų. Komunikacijos procedūra turėtų būti privaloma numatant privalomą abipusį kontaktų turėjimą bei galimą kreipimosi vienu į kitus galimybę.

Finansavimo ir materialinės bazė

Nepakankamas finansavimas riboja veiklų pajvairinimą, tačiau ypač - veiklų ir pasiekimų iškėlimą iš už mokyklos sienų, komunikavimą kitoms aplinkoms. Dažniausiai tai yra susiję su transporto klausimais.

Kitas finansinis klausimas susijęs su mokinių dalyvavimu profesionaliuose renginiuose, kurie, tikėtina, gali stipriai prisidėti prie vaikų motyvacijos neformaliojo švietimo veikloms.

Trūksta transporto, nėra įrangos, patalpos apleistos, nešildomos, nekokybiški instrumentai, inventoriūs. Skurdi materialinė bazė menkina neformaliojo švietimo kokybę.

Pasirinkimo laisvės ir atsakomybė

Išvelgtinas suaugusiųjų dominavimas. Kiekvienas žmogus tampa atsakingu, tik laisvai priimdamas sprendimus. Jei sprendimai yra primesti kitų, tada žmogus nesijaučia atsakingu už jų vykdymą. Vaikų interesai ir jų realizavimas nėra neformaliojo švietimo praktika, vaikai mažai patys priiminėja sprendimus inicijuoti vienas ar kitas veiklas.

Neformaliojo švietimo pripažinimas

Neformalusis švietimas nėra tinkamai įvertintas ir neturi legitimios ir pripažintos vietos Lietuvos švietimo sistemoje. Neformaliojo švietimo rezultatai tėra vaiko asmeninis reikalas, mažai ryšio turintis su formaliojo švietimo sistema. Neformalusis švietimas nėra sudėtinė baigiamojo atestato dalis, ir dažniausiai tik mažai reikšminga dalis – stojimo į universitetą asmens byloje (išskyrus išskirtinius pasiekimus). Lietuvoje formalusis švietimas yra pervertintas neformaliojo švietimo sąskaita, akademiniai pasiekimai yra svarbiau nei vaiko intelektas, intelekto įvairiapusiškumas, nes akademiniai pasiekimai, o ne intelekto įvairiapusiškumas, lems įstojimą į universitetą ar kitą akademinę instituciją.

REKOMENDACIJOS

Išlaisvinti moksleivių interesus, didinti moksleivių galimybes patiems inicijuoti neformaliojo švietimo veiklas

Neformalusis švietimas yra ta vieta, kur vaikai turėtų ne tik laisvai rinktis tarp įvairiausių neformaliojo švietimo galimybių, bet ir patys jas kurti pagal savo interesus. Tuomet tikėtina didesnė mokinių motyvacija ir įsitraukimas. Tikėtina, kad iniciatyvų laisvė, ypač muzikos ir šokių veiklų srityse, gali subalansuoti dabar esamas ryškias lyčių disproporcijas neformaliojo švietimo veiklose. Interesus ir iniciatyvas galima išlaisvinti labiau orientuojantis į moksleivių aktualius poreikius, į jaunumo subkultūras. Taisyklės gali nusistatyti švietimo organizatoriai ir jaunimo lyderiai susėdę už derybų stalo. Laisvos iniciatyvos ir poreikių atliepimo kelias ne tik didintų jaunimo užimtumą, tačiau ir stiprintų jo atsakomybę. Neformaliojo švietimo sistemos reikia labiau atsiverti mokinių interesams, reaguojant į jų interesus, motyvus, siekius, saviraišką.

Didinti neformaliojo švietimo patrauklumą stiprinant legitimų pripažinimą

Būtina inicijuoti švietimo dalyvių diskusiją apie neformaliojo švietimo legitimaciją, apie reglamentuotą neformaliojo švietimo pripažinimą, apie reglamentuotą ir daugiau ar mažiau privalomą mokinių dalyvavimą neformaliojo švietimo veiklose. Diskusija turi aprėpti moksleivių pasiekimų *portfolio* koncepciją. *Portfolio* turėtų sudaryti ne tik formaliojo, bet ir neformaliojo švietimo pasiekimai, kurie turėtų įtakos tolesnei karjerai, suteikti privalumų stojant į profesines, aukštąsias mokyklas ar universitetus, konkurencinėse profesinės karjeros situacijose.

Suderinti vaikų kasdienį perėjimą iš formaliojo į neformaliojo švietimo sistemas

Vaikai visų pirma turi jaustis saugūs, todėl jiems turi būti užtikrinamos geros sąlygos saugiai funkcionuoti tarp dviejų, formaliojo ir neformaliojo, švietimo sistemų. Perėjimo tarp abiejų švietimo sistemų mechanizmo sukonstravimas turi būti vienas iš švietimo prioritetų. Kol vaiko interesai nebus svarbesni už institucijas, tol neformaliojo švietimo sistemos galimybės nebus išnaudotos, nemaža dalis bus už neformaliojo švietimo sistemos ribų. Perėjimo problemos sprendimas susijęs su neformaliojo švietimo legitimu pripažinimu.

Kurti struktūruotą ir tikslią neformaliojo švietimo duomenų bazę

Būtina kurti neformaliojo švietimo informacinę duomenų bazę, kurios tikslas būtų fiksuoti kiekvieno vaiko lankomumą neformaliojo švietimo sistemoje. Tai leistų geriau valdyti neformaliojo švietimo veiklų įvairovę, taip pat lengviau surasti užsiėmimų nelankančius vaikus, sustiprinant galimybes jiems užsiimti pagal interesus neformaliojo švietimo sistemoje. Duomenų bazė leistų tiksliau įvertinti neformaliojo švietimo veiklų lankomumo dinamiką ir jos veiksnius, atitinkamai strategiškai tiksliau planuoti neformaliojo švietimo plėtotę.

Tobulinti neformaliojo švietimo veiklų finansavimo tvarką

Tikslinga neformaliojo švietimo lėšas nukreipti ne į didelę užsiėmimų įvairovę, o į kelių užsiėmimų plėtotę. Greta esančios mokyklos turėtų rinktis nevienodas neformaliojo švietimo veiklas, vaikams turėtų būti sudaryta galimybė eiti į kitoje mokykloje plėtojamus užsiėmimus, jei jo mokykloje nėra vaiko interesą atitinkančių užsiėmimų. Tuomet galima tikėtis, kad mokykla nebeišbarstys neformaliojo švietimo lėšų pedagogų krūviams papildyti, tačiau suformuos tinkamus resursus kelioms veikloms tinkamai organizuoti. Bent viena mokykloje nustatytų neformaliojo švietimo krypčių privalėtų būti inicijuota moksleivių, kad užsiėmimai labiau atitiktų vaikų poreikius ir interesus.

Įtraukti ikimokyklinio amžiaus vaikus į neformaliojo švietimo sistemą

Yra realus ikimokyklinio amžiaus vaikų poreikis dalyvauti neformaliojo švietimo veiklose. Būtina kurti įvairias bendradarbiavimo tarp darželių ir neformaliojo švietimo įstaigų formas.

Didinti aktyvių pragmatinių metodų naudojimą

Kalbų mokymosi patrauklumą padidintų aktyvių mokymosi metodų taikymas, pasyvūs mokymo metodai labiau primena mokyklos pradžią, o ne neformalų švietimą. Kalbų mokymas neformaliojo švietimo erdvėje turi naudoti kitus mokymo metodus nei mokyklose, jie turi būti praktiški, aktyvūs.

Remti moksleivių pilietines iniciatyvas ir skatinti jose dalyvauti

Pilietinės veiklos dar netapo mokinių ir jų tėvų savastimi. Jaunimo organizacijų ir tautinės kultūros užsiėmimų veiklos turėtų užimti svarbesnę vietą švietimo plėtotės strategijoje. Reikia remti kuo daugiau ir kuo įvairesnių jaunimo organizacijų, skatinti jų atsiradimą, dalyvavimą jose. Būtina didinti pilietinių jaunimo organizacijų patrauklumą, tam reikia permąstyti jų koncepciją, rėmimo formas, kurių gali būti įvairių. Tikslinga būtų pasitelkti nevyriausybinės organizacijas vaikų pilietinėms iniciatyvoms ir jaunimo organizacijoms plėtoti.

Siekti visų vaikų dalyvavimo plėtojant tolerancijos ugdymo veikloje prioritetą

Specialiųjų poreikių grupės mokiniams būtinas atskiras, individualizuotas, aiškiau reglamentuotas požiūris neformaliojo švietimo prieinamumo skatinime. Būtina įvairiomis formomis (kvalifikacijos kėlimo, patirties pasidalijimo seminarais, profesinio pripažinimo ar pan.) remti pedagogus, sugebančius dirbti su emocijų ir elgesio sutrikimus turinčiais vaikais. Šių vaikų neformaliojo švietimo koncepcija turi būti atskirai reflektuota ir sukurta. Atvirumo kitiems ir tolerancijos ugdymas, kaip atsvara patyčioms, visose neformaliojo užimtumo formose turi būti prioritetas.

Į neformaliojo švietimo organizavimą ir veiklas įtraukti tėvus

Tėvų įsitraukimas pažįstant savo vaikų patirtis neformaliojo švietimo veiklose turi būti plėtojamas. Galima kurti didesnes tėvų dalyvavimo neformaliajame švietime galimybes, ne tik pasyviai būnant klausytojo ir žiūrovo vaidmenyje, bet ir ieškant aktyvaus dalyvavimo, įsitraukimo formų.

Plėtoti galimybes stiprinant materialinę bazę

Sponsoriavimas remiant vaikų dalyvavimą profesionaliuose renginiuose galėtų būti viena iš valstybės, o gal ir privataus sektoriaus, įstatymu įtvirtintu dalyku. Jei neformaliojo švietimo sistemoje muzikuojantys mokiniai nemokamai galėtų lankytis muzikos profesionalų pasirodymuose, sportininkai – aukšto lygio varžybose, tikėtina, kad neformaliojo švietimo patrauklumas išaugtų.

Ugdyti pedagogų bendrąsias kompetencijas

Neformaliojo švietimo pedagogams derėtų turėti didesnių konfliktų sprendimo kompetencijų, kad geriau gebėtų valdyti situacijas. Jei pedagogai būtų aprūpinami tinkamomis metodinėmis priemonėmis, jei jie turėtų galimybes mokytis įvairių metodikų kaip dirbti su įvairiais vaikais, dalintis patirtimi ir idėjomis, dažnai dalyvauti įvairiuose renginiuose su vaikais, būtų aprūpinami techninėmis priemonėmis, tikėtinas didesnis pedagogų motyvuotumas darbui su „sunkiais“ vaikais.

Reflektuoti ir naujai apsibrėžti neformaliojo švietimo tikslus

Vaiko individuacijos ugdymas turėtų būti labiau akcentuojamas neformaliojo švietimo strategijose bei veiklose; vaiko orumas, interesai, individualūs talentai turėtų tapti labiau įvardintais, suvoktais, išreikštais.